

**HEVES ÉS KÜLSŐ SZOLNOK TÖRVÉNYESEN EGYESÜLT VÁRMEGYÉK
ÁLLANDÓ STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK MEGALAKULÁSA ÉS
TEVÉKENYSÉGE 1860-TÓL 1866-IG**

ABSTRACT: (The Statistical Committee of the legally united counties called Heves and Külső-Szolnok. Establishing and functioning between 1860 and 1866) This is a survey of the establishing and the early period of a local statistical committee, which preceded the 1867 foundation of the deservedly well-known Hungarian Central Statistical Office.

Magyarországon az önkényuralom korában 18 esztendőn keresztül a bécsi Közigazgatási Statisztikai Igazgatóság irányította a statisztikai szolgálatot. E 18 év alatt a legmegbízhatóbb és legáltalánosabb mezőgazdasági statisztikai adatokat az az ideiglenes kataszter szolgáltatta, melyet az 1850 március 4-én kelt császári nyílt parancs rendelt el létrehozni, s amely "személyválogatás nélkül az ország összes földbirtokára kiterjedt".¹ A "földadó-ideiglennek" azonban komoly fogyatéksége volt, hogy részletes mérnöki felmérés nélkül készült, s nagyrészt az úrbéri rendezés céljaira vagy egyéb más okból elkészített felméréseket használta fel, s csak ha ilyen nem volt fellelhető, akkor került sor a terület felmérésére. De még ez esetben is csak dűlők szerint történt a felmérés, és nem parcellánként. Mindezekből következik, hogy az ideiglenes kataszter adatainak hitelessége erősen megkérdőjelezhető. Ez néhány év leforgása alatt az abszolutista kormányzat számára is nyilvánvalóvá vált, s ezért az 1850-es évek közepén a Császári Királyi Belügyminisztérium, a 60-as évek elején pedig a Császári Királyi Kereskedelmi és Közgazdasági Minisztérium rendeletben kötelezte az akkori koronaországok helytartóságait, hogy a vetések állásáról évenként kétszer jelentést tegyenek, s őszi jelentésükben a termés mennyiségét is tüntessék fel.²

A Helytartó Tanács, hogy feladatának eleget tudjon tenni, állandó megyei statisztikai bizottságok felállítását rendelte el az országban. Így, az 1864 július 16/43562-es és az 1864 július 22/65019-es számon kibocsátott helytartó tanácsi rendeletek értelmében jött létre Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült Vármegyékben az "állandó megyei statisztikai s magtári bizottmány".³

Az alakuló ülésre 1965. január 26-án délelőtt került sor az egri vármegyeház épületében. Erről Földváry János főispáni helytartó 1864. október 19-i 7408. számú rendelete intézkedett, mely egyben felsorolta a létesítendő bizottság tagjait is. A bizottság tagjai között találjuk Subich György első alispánt, Sávolyi Lajos megyei törvényszéki tanácsost, dr. Nagyfejeő Mihály megyei főorvost, Szabó Károly megyei alszámvevőt, Simáczius Gusztáv megyei első aljegyzőt, Perger János kanonokot, Vohler Alajos jogtanárt, Montedegoi Albert Ferenc tanárt, Boroviczinyi Gyula érsekuradalmi jószágigazgatót, Schik Ignác kompolti uradalmi igazgatót, Bajzáth József kereskedőt, Babics István érsekuradalmi jószágigazgatót és Fülöp József ügyvédet. Az alakuló ülésen Subich György első alispán akadályoztatása miatt nem tudott megjelenni, és dr. Nagyfejeő Mihály megyei főorvos sem személyesen vett részt, hanem dr. Dobányi Ignác, Eger város főorvosa által képviseltette magát. A felállítandó bizottság célja a "megyei termelési viszonyok kellő felderítése, a valóságnak lehetőleg megfelelő adatok egybegyűjtése... nem különben a megyei takarékmagtári ügyek közvetlen vezetése s annak célszerű kezelése feletti örködés" volt.⁴

A tanácskozást Földváry János főispáni helytartó nyitotta meg, aki miután üdvözölte a jelenlévőket, és örömét fejezte ki, hogy azok elfogadták meghívását, rátért a bizottság feladatainak ismertetésére. Elmondta, hogy a felállítandó statisztikai bizottság fontosságát és nagy horderejét felesleges hosszasan taglalni, hiszen "tudva vagyon, hogy a statisztika a jelenkor legbiztosabb útmutatója, s annak legnélkülözhetetlenebb alapja", ennél fogva "minden rendezett állam a legnagyobb figyelmet fordít a statisztikára, mert csak ez által ismerheti meg maga magát, s csak ezzel alapíthatja erejét a felvirágoztatását. De különösen hazánkra nézve nagy fontosságú mezőgazdaságat jól felfogott igényei is követelik, hogy a termelési viszonyok kellőleg felderítve legyenek."⁵ A bizottság feladata tehát a megye mezőgazdaságáról valóság-hű statisztikai adatokat gyűjteni, azokat összesíteni, majd a Helytartó Tanácshoz eljuttatni.

Az elnöki megnyitó után a bizottság tagjai előtt is felolvasták a Helytartó Tanács 1864. július 22/35019. számú rendeletét, amit az tudomásul véve azonnal munkához látott. Az újonnan létrehozott bizottság első feladata a megyei számszék által készített előterjesztés megvitatása volt. A szóban forgó előterjesztés az 1864-es év megyei terménykimutatását tartalmazta, melyet a számszék a járási közegek által benyújtott adatok alapján készített. A vita során kiderült, hogy nem egyértelműek azok a szempontok, melyek figyelembe vételével az adatfelvétel történt, s így az előterjesztések csak akkor fogadhatók el, ha az értelmezésükhöz nélkülözhetetlen kulcs a bizottság rendelkezésére áll. Határozat született arról is, hogy a lakosság rendszeres szükségletének meghatározásához mindenekelőtt a megye lakosságá-

nak pontos létszámát kell felderíteni. Erre azért volt szükség, mert a bizottság az 1857-ben végrehajtott népszámlálás adatait nem tartotta felhasználhatónak, s bár a "már nem bírnak kellő hitelességgel", jegyzőkönyvi bejegyzést később "változást szenvedvén"-re finomították, mindenesetre úgy határoztak, hogy a megye lakosságának létszámát "az 1863. évben a katolikus egyház megyei évkönyvek alapján felvett népszám" alapján kell meghatározni. Az így reprodukálható létszámot 306.390 főben állapították meg.⁶

Hasonló problémákat vetett fel a takarmányszükséglet meghatározásánál az állatlétszám pontos megállapítása is, hiszen az 1857-es népszámlálással együtt végrehajtott állatszámolás adatai sem bizonyultak elfogadhatónak, mert, mint azt a bizottság megállapította: "nem csak a sok éven át dühöngött marhavész ritkítá meg tetemesen a marhaszámot, de különösen az 1863. évi aszály szülte terméketlenség, s takarmány hiány a marhalétszámot hihetőleg érezhetően apasztotta". Hogy az állatlétszám apadásában a bizottság egyes tagjai szerint a befejezett határtagosítások is szerepet játszhattak, azt az erre vonatkozó, de később törölt jegyzőkönyvi bejegyzés látszik igazolni.⁷ Ugyanakkor azt is kideríthetőnek ítélte a bizottság, hogy a takarmányszükséglet kiszámításánál az egyes községek milyen elvek szerint jártak el. Minthogy az alakuló ülésen több olyan kétely vetődött fel, amely a már rendelkezésre álló adatok értékelhetőségét kétségessé tette, a bizottság szükségesnek ítélte az adatgyűjtésben részt vett tisztségviselők meghallgatását is. Ezért munkáját elnapolta, s az új ülést 1865. február 1-jére tűzte ki, elrendelve egyben, hogy ezen az ülésen Eötvös József Tarna járási főszolgabíró, Gáspárdy Gejza és Nagy Albin alszolgabírókkal, Gáspárdy Gyula alszolgabíró a mátrai járásból, valamint Eger város, Kerecsend, Füzesabony, Verpelét, Szólát, Felnémet, Maklár, Bakta és Besenyő községek jegyzői és bírái jelenjenek meg, és az adatgyűjtés elveiről számoljanak be.

Az 1865. február 1-jei ülésen a megidézett tisztségviselők meg is jelentek, és a bizottság tagjainak kérdéseire elmondták, hogy kimutatásaik szerkesztésénél nem valamely "meghatározott számadáson alapuló kulcs"-ot használtak, hanem "a valóságot lehetőleg megközelítő, helyi viszonyokon alapuló, a községek előjárói által leginkább esmért adatok"-at vették figyelembe. A termés mennyiségénél az évi aratás eredményeit tüntették fel, a szükségletet pedig úgy határozták meg, hogy a terménymennyiségből levonták a további gazdálkodáshoz szükséges vetőmagot és a helyi szokások szerinti élelmiszerszükségletet. Ezen adatok összevetéséből meghatározták, hogy az illető község hiányt szenved-e valamilyen terményből, vagy felesleggel bír.⁸ A bizottság a meghallgatott tisztségviselők beszámolóiból megállapította, hogy az összegyűjtött adatok a valóságot megközelítő, a helyi viszonyokat tükröző ismeretek alapján kerültek felvételre, s ezért azok alkalmasak az ún. "főkimu-

tatás" elkészítésére. Ezért utasította a bizottság jegyzőjét az összesítő tábla elkészítésére.⁹

A jegyző a községi beadványok alapján el is készítette a megyei "statisztikai átnézetet", melyet az 1865. február 24-i ülésen terjesztett a bizottság elé, ahol azt elfogadták, és a Helytartó Tanácshoz felterjeszteni rendelték. Ugyanakkor a bizottság irataihoz csatolták azt az előterjesztést, amelyet Perger János kanonok készített, és a természükséglet kimutatásakor figyelembe veendő elveket tartalmazta.¹⁰

Hogy végül is milyen elvek kerülnek érvényesítésre a megyei statisztikák összeállításakor, azt a megyei statisztikai bizottság 1865. július 13-i ülésén határozták meg. A jelenlévők úgy foglaltak állást, hogy "szükséges, hogy a községek által a terményre vonatkozó adatok a legnagyobb pontossággal és hitelességgel szolgáltatassanak", és ennek érdekében az alább következő adatok felderítését és rögzítését ítélték fontosnak:¹¹

- "1. A hiteles földkönyv, vagy ahol az úrbéri rendezés még végre nem hajtatott, a birtokívek alapján a művelés alatti szántóföldek, rétek, legelők és erdők mennyiségét kimutatják 1600 négyszögöles holdakban.
2. Az összeírás vagy birtokívekből kivonják a szőlő és gyümölcsösök beültetett terület mennyiségét.
3. A gazdasági s más hasznos házi állatok, nevezetesen: ló, szarvasmarha, juh, sertés, kecske, öszvér és szamár számát részint az illető tulajdonosok állományi táblázataiból állítják össze.
4. A művelési ág és rendszer figyelembe vétele mellett kitudandják a különböző terményekkel bevetve volt földek mennyiségét, úgy a magzaporítás arányát, mi a valóságos termény eredményét előtünteti.
5. Ugyanez eljárás lesz követendő a rét, szőlő és gyümölcsösök termése kimutatását illetően is, figyelve a netalán közbejött elemi csapásokra.
6. A szükséglet kimutatásánál - előre bocsájtván azzal, hogy az itt megállapítandó arány nem tekinthető változhatatlan szabálynak, hanem az a helyi viszonyok különfélesége, a természetmennyiség s minemiségéhez képes módosítást szenvedend, s mindenkor a helyi szokások lesznek figyelembe tartandók, s következők állapotát meg tájékozódásul:
a/ a népesség számához aránylag minden főre 7 pozsonyi mérő őszi termény lesz évi élelem gyanánt felszámítható, ez öszletből általában 2 pozsonyi mérő a tiszta búza s 3 pozsonyi mérő a rozstermésre juthat.
b/ vetőmagnak leszámítható egy 1600 négyszögöles holdra a tiszta búza, rozs és árpából 2 pozsonyi mérő, a zabból 2 1/2 pozsonyi mérő, a tengeriből 1/8 pozsonyi mérő, s a burgonyából 4 pozsonyi mérő.

c/ zsír és aprójószág szükségletre levonható minden lélek után a tengeriből 2 pozsonyi mérő, az árpából 1 1/2 pozsonyi mérő.

d/ a burgonyából számítható élelemre minden lélek után 1 pozsonyi mérő, a répából pedig minden egyes családra 1/2 mérő.

e/ a zab szükségletének meghatározásánál figyelembe lesz tartandó azon lovak száma, melyek általában zabbal szoktak tartani, s a hol ily lovak találtnak, minden lóra 40 pozsonyi mérő zab számítható.

f/ oly vidéken hol gyümölcs természetik, a gyümölcs terményekből egy lélekre évenként 2 véka vehető, a hol főzelék vagy más ilyennemű élelem divatozik, ott a többi leginkább az őszi terményekből aránylag kevesebb szükségletnek felszámítandó, mindezek számításba vétetvén elő tüntetik az évi valószínű szükségletet, mi a termés eredményéből levonatván a felesleg vagy hiány kiderül.

7. A rétek termését figyelve a sarjútermés eredményére is mázsa szám szerint mutatandják ki, ebből a marha szám kiteleltetésére kellő szükségletet, a szalma, kukoricaszár, bükköny, répa, zab s árpszalma s a szükséges felhasználás azzal tekintettel kiszámítván kiderítik a felesleget vagy hiányt. Tájékoztatóul megemlítetik, hogy általában egy szarvasmarha, vagy egy ló teletetésére 20 mázsa széna értéket képviselő más takarmány számittatik, egy birka teletetésére pedig 1 mázsa széna és egy mázsa szénát képviselő más takarmány vehető fel. A szénát képviselő takarmánynak a szénához képesti ára a következő:

Egy mázsa szénát képvisel:

2 mázsa 60 font búzaszalma

3 mázsa rozsszalma

2 mázsa árpa s rozsszalma

2 mázsa kukoricaszár

4 mázsa takarmányrépa

4 mázsa zöld lóhere

6 mázsa tök

8. A borszükségletbeni mennyiség a helyi szokáshoz mérten, s a tapasztalás szerint vehető fel, gyakorlati útmutatóul szolgálhat erre nézve a fogyasztási adónak a bort illető illetéke, mely a szükségletet igen megközelítőleg meghatározza."¹²

Végezetül döntés született arról is, hogy a lakosság számát a lelkészek összeírásából kell kideríteni. Miután a bizottság a követendő elveket kimunkálta és elfogadta, döntött arról is, hogy az adatfelvételt végző közegek ennek megfelelően tá-

jékoztatva legyenek, s hogy azok munkájuk során ezen irányelveket megfelelően érvényesítsék. Ennek eredményeként született, a bizottság iratai között fellelhető 1866-os összesítő tábla, amely jeles forrása a helytörténeti kutatóknak, de jelentősége folytán szélesebb érdeklődésre is számot tarthat, hiszen egy egész megye minden egyes községéről tartalmaz a gazdálkodásra jellemző adatokat. Végezetül álljon itt ízelítőül a Heve és Külső Szolnok Vármegyék állandó statisztikai bizottsága által elkészített 1866-os statisztikai adatok járási összesítője, melyek megfelelően reprezentálják az érdeklődő előtt, milyen információkhoz juthat, ha a statisztikai bizottság iratait a kezébe veszi.

1866-os összesítő táblák:¹³

A határ területe

	Lakosság száma	szántó rét	legelő 1600 nengyszögöles holdakban	erdő kertek szőlő	ló	iga- vonó	tehen v. heverő	Marhaállomány				
								juh	sertés	kecske	számár v. öszvér	
Eger	18.00	1.582	800	760	500	-	500	-	1.579	115	50	
Gyöngyös	17.000	1.150	60	610	320	28	250	200	488	67	107	
Hatvan	3.294	5.664	1.733	2.055	432	190	324	3.580	320	-	-	
Szolnok	13.157	8.500	-	-	450	400	700	1.100	400	-	-	
Tarna járás	85.545	113.456	26.133	43.130	15.446	2.532	7.542	10.277	2.838	10.460	107.355	206 222
Mátra járás	28.002	34.697	10.565	18.896	58.461	984	4.178	2.352	3.267	66.439	5.416	1.509 196
Gyöngyösi járás	57.658	69.565	12.133	20.993	32.648	2.176	4.685	2.922	4.417	52.958	4.759	353 500
Tisza járás	132.841	255.572	80.190	175.987	3.576	3.906	5.718	14.958	204.080	19.434	175 251	

	Gyökér és gumós növények				Réti és legelői termények								
	burgonya	répa	évi szüks.	mutatkozik fölösleg hiány	széna	sarjü	lóhere muhar	bükkönyévi szüks.	mutatkozik fölösleg hiány				
	pozsonyi mérőben												
	mázsában												
Eger	3.940	177	19.576 1.000	15.636 823	8.400	2.400	960	1.188					
			20.576	16.459					38.585				
Gyöngyös	400		17.160	16.760	7.796		160		14.100				
									120				
									14.220				
Hatvan	2.100	900	3.294 900	1.194	24.595				19.500				
							5.880		5.880				
			4.194					1.800	1.800				
									27.180				
Szolnok													
Tarna j.	45.725	2.475	95.088	8.290	55.178	198.656	16.387	7.431	1.272	480	493.976	17.742	28.749
Mátra j.	21.949	1.357	34.581	1.739	13.014	115.750	35.870	2.992		- 1.557	256.640	8.687	10.915
Gyöngyösi j.	13.583	7.580	56.805	20	35.662	114.673	5.351	15.281	200	3.710	233.692	14.332	10.880
Tisza j.	53.684	8.502	78.021	15.274	31.109	567.824	84.423	67.914	332	3.448	780.247	220.592	276.898

Jegyzetek

1. Konkoly Thege Gyula: Magyarország mezőgazdasági statisztikájának szervezete, Kiadja: a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp., é.n. 2—3. p.
2. Uo. 4—5. p.
3. Jegyzőkönyv az állandó statisztikai bizottmány 1865. évi január hó 26-ik napján tartott ülésről Heves Megye Levéltára Letétek 2011.
4. Uo.
5. Uo.
6. Uo.
7. Uo.
8. Jegyzőkönyv az állandó statisztikai bizottmány 1865. február hó 1-i üléséről. HML. Letétek 2011.
9. Uo.
10. Jegyzőkönyv az állandó statisztikai bizottmány 1865. február 24-i üléséről HML. Letétek 2011.
11. Az állandó statisztikai bizottmány 1865. július 13-án tartott üléséről készült jegyzőkönyv HML. Letétek 2011.
12. Uo.
13. Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék állandó statisztikai bizottságának iratai HML. Letétek 2011.